

УДК 141.7:165.6/8

Е.М. Герасимова

ТРАЕКТОРІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В СУЧАСНІЙ КОНЦЕПЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Анотація. У публікації здійснюється спроба концептуалізації теорії суспільних перетворень у контексті сучасних трансформацій в соціально-економічній сфері.

Ключові слова: соціально-економічні трансформації, теорія суспільних перетворень, людина, технологічний детермінізм.

Вступ

Сучасний світ соціуму уособлює собою складне поєднання діяльності ТНК з функціонуючим багаторівневим комплексом національних господарських систем. Мова йде про посилення взаємовпливу та динамізм економічних і соціально-політичних систем. Можемо констатувати, що зміни в суспільному житті людини сьогодні відбуваються повсякчас, тому кожна країна опиняється перед об'єктивними викликами глобалізації: «Штучний світ, створений людиною, починає жити власним життям у тому сенсі, що людина весь час змушена підлаштовуватися під нові технології, без використання яких вона не може встигати за прискореними ритмами буття соціуму. Люди навіть не помічають, наскільки змінюється їхнє життя через трансформацію техносфери» [3, с. 10]. Для українського суспільства важливо забезпечити науковий потенціал для майбутнього розвитку країни альтернативи поступу. Не менш важливим у такій ситуації стає процес з'ясування джерел та порядку суспільних перетворень, пошуку тих продуктивних сил і можливостей, які могли б забезпечити покращення життя людей.

Актуальність теми дослідження

Поряд зі спробами означити характерні риси нового укладу світового господарства, обумовлює вирішення історико-філософського питання узгодження сучасних світових і національних тенденцій розвитку з попередніми для того, щоб уявляти масштаби та питому вагу кожного напрямку. «На жаль, питання щодо новітньої теорії і методології, а тим більше ідеології реформаторського розвитку для сучасної вітчизняної науки залишається відкритим. Очевидно, останнє можна розглядати і як одну з причин глибокого кризового стану, що охопив український соціум в останнє десятиліття. Відсутність теорії – це не просто факт, з яким можна рахуватись чи не рахуватись, це реальна загроза і, водночас, індикатор можливих суспільних суперечностей, колізій, зіткнень» [1, с. 257], – така складна ситуація українського теоретико-методологічного дискурсу виникла не в останнє десятиліття, а гальмувала в своєму розвитку протягом всього ХХ ст.

Отже, моделювання економічної перспективи тієї чи іншої країни стає неможливим поза вирішенням проблеми ефективності самого процесу соціально-економічного розвитку її народу, який базується на традиціях, принципах національної господарської культури, специфічному поєднанні рушійних сил даного процесу. Тому проведення спеціального теоретико-методологічного дослідження механізму соціально-економічних перетворень, у першу чергу, на теренах України є безперечно актуальним.

Аналіз досліджень і публікацій

Актуальні проблеми соціально-економічних знань стосовно певного комплексу варіантів суспільного перетворення та можливостей моделювання господарської діяльності аналізуються у працях тих вітчизняних вчених, які безпосередньо займаються проблемами історії економічної думки України, наприклад, праці С. Злупка, І. Коропецького, П. Леоненка. Питанням сучасної методології соціально-економічного пізнання присвячені монографії С. Мочерного, В. Арутюнова, А. Мазараки та ін. Базовими для даного дослідження стали твори теоретико-методологічного рівня таких відомих українських філософів як В. Андрущенко, Л. Дротянко, М. Михальченко, С. Кримського, В. Шевченко та ін. Дослідження опирається на концепцію «перефазис», яка розроблена О. Шпенглером; і концепцію «різми», що належить Ж. Делезу і Ф. Гваттарі, пропонують пластичні та розмиті в часі перетворення, відмовляються від катастрофічності змін та об'єктивно визначених правил існування суспільства тощо. Безпосередніми першоджерелами, які створюють основу даного підходу та використовуються автором для вирішення зазначених в публікації проблем є твори І. Вернадського, І. Галятовського, І. Гизеля, С. Грушевського, М. Драгоманова, П. Куліша, С. Подолинського, М. Туган-Барановського, І. Франка, П. Юркевича та ін.

Постановка завдання

Соціально-філософська теорія перетворень дає можливість дослідження глибинних економічних процесів, фактично вона забезпечує гносеологічну трактовку економічних знань, виявлення адекватності його сформульованих структур сучасним економіко-господарським реаліям, трансформаційним процесам як в світовому господарстві, так і в дослідженнях сучасних позицій і шляхів розвитку молодій Української держави. Тому метою даної статті є спроба проаналізувати траєкторію соціально-економічних трансформацій в сучасній концепції суспільних перетворень на національному дослідному матеріалі.

Основна частина

1. Історична ретроспектива теоретико-методологічних підходів до теорії суспільних перетворень

Вперше ідеї теорії суспільних перетворень зустрічаються у такому древньослов'янському творі як «Ізборник Святослава», де вони тісно пов'язуються із «запліднюючою» взаємодією «єстеств», під якими розуміються начала всього існуючого. Внаслідок таких взаємодій утворюється поступ або «пошестя»,

котрий все «животворить, плоди помножуючи» [7, с. 224]. Тут процес перетворення розглядається як постійна творча властивість будь-якого «естества», через що унеможливується однозначність його виміру. Саме в поступі як утворенні, а потім і перетворенні всіх речей у вихідні стихії, зосереджена «неосягнена таємниця» всього існування світу. Але як наукове вчення про перетворення соціальної історичної реальності започатковується тільки з другої половини XVII ст., наприклад, Чернігівським вченим гуртом у складі Л. Барановича, І. Галятовського, І. Гизеля, Л. Крщоновича, а вже чітко виражені теоретичні форми воно набуває тільки з кінця XIX ст. у творах М. Драгоманова, І. Франка, а також М. Грушевського.

Суспільними джерелами розвитку такого вчення на теренах України є: спостереження за розмаїттям змін у людському існуванні, відсутність тотожності між буттям суспільства і держави, потрясіння в структурі соціальних станів. «Спочатку вчення про поступ виражалося метафоричним уподібненням історичного буття морю. Світ людей, – неодноразово підкреслювали Л. Баранович та його однодумець І. Галятовський, – це море. Воно особливе тим, що в один і той же хронологічний час у різних частинах моря існують різні ситуації: десь пливають кораблі, а десь тонуть; десь штормить, десь штиль ... Залишаючись тим самим, море єдине розмаїтими станами, перемішуванням вод, пластичне хаотичністю подій. Тому буття моря є неспинна метаморфоза, що виражена численними псевдоморфозами – штормами, штилями, змішуваннями (течіями) вод тощо» [7, с. 6]. Так ми спостерігаємо історичну реальність як світову метаморфозу людського роду, змінність поколінь, що продовжують відтворювати архетипи своєї культури та набувати потенціалу, що стимулює перетворення в діяльнісно-творчому бутті людської історії.

Враховуючи рівність всіх людей перед Небуттям, українські дослідники вважали, що відмінності між людьми проявляються не в сфері обмеження діяльності, а в сфері напластування народної культури, вираженням якої є ідея нації. Піднесення української думки на рівень осягнення світу через ідеї етноцентризму потребувало визнання специфіки культури і світової ролі різних націй. Воно стимулювало проблему способу самовизначення України серед світових національно-культурних та економічних центрів. Основні підходи при вирішенні даного питання розроблялися у соціальній філософії М. Драгоманова та І. Франка, який сформулював оригінальне вчення про такий вид суспільних перетворень як поступ.

Проблеми економічної структури та економічних перетворень в суспільстві завжди перебували у центрі гуманітарних досліджень. Спираючись на аналіз факторів зростання суспільного продукту, еволюції та модифікації форм і видів господарської діяльності, науковці розробляли проблеми сутності соціального прогресу, основних рушійних сил економічного розвитку, напрямів соціалізації суспільства тощо. Особливі ваги ці проблеми набувають з середини XIX ст. у зв'язку з розвитком економічного монополізму та виникненням елементів державного

регулювання процесів відтворення. Даний процес не завжди носить лінійний характер і не вимагає, щоб в ньому вбачали прогресивний розвиток, він уособлює творчий підхід, а тому його наслідки можуть мати суперечливий характер як в структурі світу, так і в соціально-економічному бутті.

Догматичні положення діалектичного й історичного матеріалізму стосовно соціально-економічної дійсності створювали парадоксальну ситуацію замкнутого кола теоретико-методологічного рівня в радянський період розвитку гуманітарного знання, коли при всьому бажанні вирішити окреслені проблеми з такими підходами, в який раціональна зернина затискається у «догматичні лати» партійності, абсолютно неможливо, що і було доведено історичним розвитком подій на постсоціалістичному просторі. Якщо прослідити наукові здобутки останнього періоду, включаючи дослідження та підходи західної філософії, стосовно теорії, так званого, прогресивного розвитку, то можна констатувати, що суттєвих змін вона не зазнала і це при тому, що проблеми руху, розвитку, перетворень, трансформацій тощо не тільки в українській, але і в зарубіжній філософській думці належать до найважливіших.

2. Сучасна праксеологія теорій про прогрес, розвиток і еволюцію

Найпопулярнішим на територіях України у XIX ст. стає запозичене класичне вчення про прогрес і розвиток, яке значною мірою розроблялося за кордоном Г. Гегелем, К. Марксом і В. Ленінім. Головне його положення передбачає «наукову» віру в пізнання універсальних «об'єктивних закономірностей» та «правильне» їх використання за допомогою законів діалектики, що в результаті обов'язково має привести до ідеального суспільного майбутнього.

Аналізуючи сучасний рівень досліджень теорії про прогрес, розвиток і еволюцію, можна зазначити, що крім тлумачення загальних положень про те, що все міняється через закономірні фази розвитку і з часом стає більш цивілізованим, а майбутнє буде обов'язково краще ніж попереднє існування людини і всієї цивілізації, нічого не змінилося. Але всі сьогодні до змін у процесі розвитку додається множина глобальних проблем, світові економічні диспропорції розвитку, тероризм і військові конфлікти та багато інших локальних та міжнародних проблем, які загрожують не те що розвитку й прогресу, а й загальному існуванню нашої цивілізації.

Перетворення не можуть бути простим «запереченням заперечення», вони перетворюють наявний у світі стихійний і природний матеріал, основу існування якого становлять квантово-енергетичні процеси, якими люди тільки почали оволодівати. Фактично, такий процес описують принципи синергетики в сучасній науці, які демонструють виникнення порядку із хаосу. У другій половині XIX ст. П. Куліш витлумачував дане явище в термінах «енергетики правди», тобто правду встановлює одна людина.

Концепція суспільних перетворень в соціально-економічній сфері буття суспільства має творчий, а тому непередбачуваний характер. Вона пов'язана із дослідницько-винахідницькою діяльністю, котра не піддається раціональному контролю, й може рухатися у будь-якому напрямку. Еволюція ринкової

економіки вільної конкуренції вела до суттєвої модифікації ознак товарного господарства, що передбачало переосмислення багатьох існуючих теоретичних положень, у яких на зміну уявлень класичної школи приходять системи неокласицизму, інституціоналізму тощо.

Головним напрямом критики марксизму і водночас позитивної розробки економічної теорії (окрім вчення про вартість та додаткову вартість) стало питання про структуру та тенденції економічного розвитку суспільства М. Туган-Барановський стверджував, що «форми людського суспільства текучі, мінливі і можуть по-різному поєднуватися залежно від умов середовища... А історичне середовище безперервно змінюється під впливом неповторної ходи всесвітньої історії... Неймовірно, аби в якій би то сфері суспільного життя можна було встановити єдиний, незмінний та обов'язковий для всіх народів закон історичного розвитку» [5, с. 119-122]. Відповідно, визначаючи різноманіття форм соціального прогресу, М. Туган-Барановський пропонував оперувати поняттями не законів розвитку, а тенденціями, які можуть «і не стати дійсністю через відсутність необхідних умов» [5, с. 124].

Однією з таких необхідних умов стає проблема змісту і тенденцій розвитку відносин власності, що була поставлена у центр уваги вчених лише з появою соціалістичних ідей, які пов'язували можливість створення суспільства нового типу з ліквідацією інституту приватної власності. На початку століття для багатьох економістів в Україні очевидним фактом залишалось те, що за умов ускладнення структури господарюючого суб'єкта на шляхах монополізації економіки, її акціонування, розвитку державного підприємництва рушійною силою економічного прогресу залишалися принципи приватної власності та ринкової конкуренції. На формування таких поглядів українських вчених значний вплив справили ідеї нової німецької історичної школи та раннього інституціоналізму щодо необхідності державного регулювання економіки і доцільності соціальних реформ з метою мирного розв'язання властивих капіталізму суперечностей.

Таким чином, аналіз соціально-економічних перетворень у будь-якій національній філософії пов'язаний із відповідями на питання про символіко-інформаційні засоби культури, за допомогою яких дана національна філософія теоретично вибудовує образ економіко-господарського простору із властивим йому порядком змін. Українська філософія в цьому смислі не відрізняється від інших та спирається на символіко-інформативні засоби та архетипи культури власного народу. Слушно зазначає В. Андрущенко: «Як свідчить історія ХХ ст., «реформаторський шлях» перетворень в ряді країн Західної Європи і світу дав позитивні результати. Це означає, що він може бути дійовим і в інших умовах, зокрема, в наш час і для України. Важливо лише переосмислити теорію і методологію цього процесу, створити на цій основі відповідну ідеологію (політичну абетку перетворень), яка зосередить увагу на головному й тим самим дозволить уникнути прикрих помилок і підневільних збочень» [1, с. 257]. Тому евристична концепція суспільних перетворень у

вигляді поступу як національної методології створює можливість формування гіпотез і сценаріїв майбутнього розвитку вітчизняної економіки на основі дослідження оригінального механізму соціально-економічних перетворень в Україні.

3. Людський вимір процесу суспільних перетворень

Специфіка сучасних концепцій суспільних перетворень свідчить про те, що вони орієнтуються не стільки на суспільне життя, скільки на пошук аналогій між природними і суспільними процесами або ж спираються на ті чи інші обмежені методи, яким надається універсальне значення. Вже у «Велесовій книзі» висловлюється думка про те, що світ у кожного народу свій, і кожний народ вирішує, як йому існувати у цьому світі та як вибудовувати відносини з іншими народами. Проте упродовж віків дана думка індивідуалізується і поступ починає тлумачитися також як спосіб особистого перебування людини в суспільстві і світі. Вчення про поступ спирається тим самим цілком на людський вимір суспільних перетворень і вимагає визначати його не тільки масштабом економічних та образно-символічних показників, а й мірами моральними та естетичними.

Особливістю вчення про поступ є визнання «поліцентризму» суспільних змін. Суспільні процеси зосереджуються навколо певних центрів, кожен з яких має свою «резонансну хвилю». Вона рухається до інших «центрів» руйнуючи і створюючи нове. Суспільне перетворення постає поліваріантним внаслідок зіткнень, переходів, взаємних доповнень, хвиль, що йдуть від різних «центрів» мають різні причини й різну потужність та зміст, призводять до різних наслідків. Для аналізу зазначених процесів не підходить жодна з раніше згаданих концепцій суспільних перетворень. Для цього потрібне своєрідне поєднання суспільних теорій про прогрес і розвиток таких центрів, можливостей їх руху у вигляді «констеляцій», боротьба співбуттєвостей у вигляді «різномірності» тощо.

Поступ як загальна методологія визнає хронологічну одночасність етнокультурної мозаїчності буття будь-яких народів і одним з його головних факторів є сфера економіко-господарської діяльності. «Звичайно, можна простежити еволюцію або, точніше, кілька еволюцій, що дотикаються одна до одної, стимулюють одна одну, навіть суперечать одна одній. Власне визнати, що існує не одна, а кілька економік. Та, яку описують переважно, – це так звана ринкова економіка, цебто механізм виробництва й обміну ... Саме з цих ясних, навіть «прозорих» реальностей і з легко вловимих процесів, що їх плекають, і почав складатися понятійний апарат економічної науки. Отже, вона з самого початку замкнулася, обмеживши себе якимсь обраним полем зору й виключивши з розгляду всі інші» [2, с. 7] – так пише Ф. Бродель погляди на життєустрій народу визнання світу як субстанціонального плюралізму, його відкритість до змін та перетворень стають основою процесу економічного пізнання.

У свою чергу, якщо здійснити поділ процесу пізнання на теоретичний вищий рівень, який здійснюється через функціональні ідеї, що визначають людський рід, та нижчий рівень, який ототожнює

буття і мислення, що більше відповідає способу економічного пізнання, то можна констатувати, що вони практично не можуть співпадати з засадами пріоритетних на той час теорій про розвиток і прогрес. П. Юркевич писав з цього приводу: «думка... вся суть якої полягає в тому, щоб не стояти на одному місці, хоч би яким зручним воно не було» [8, с. 66]. Треба відзначити, що за часів радянського періоду поняття «поступу» сприймалося як «повільність», а характер змін пов'язувався з показниками швидкості та обсягами, що включало це поняття в стандартну систему розвитку та прогресу. Відкидалася головна антропоцентрична сутність даного процесу, яка полягає у вільному напрямку руху як окремої людини, так і цілого народу. Такий процес не має єдиного світового начала і визначеного алгоритму повторюваності розвитку. Класична теорія розвитку і прогресу базується на об'єктивному характері законів перетворення, у той час як головною для людини є зовсім інша дилема: результати світоперетворень мають уособлювати позитивний чи негативний смисл її існування, тому головним у процесі перетворень є не «матеріальні» або господарські показники, які можна певним чином зафіксувати, а стан соціального комфорту та моральне самопочуття людей.

Висновки

Проблема суспільних перетворень, як бачимо, завжди містить глибокий світоглядно-філософський зміст, а так як вона орієнтована на раціоналізацію невизначеного, з якого може постати невідоме нове, то в філософії тепер побутує різне ставлення до цієї проблеми і вона, в цілому, залишається відкритою для обговорення, а способи її вирішення значною мірою визначаються тим, як сучасні дослідники розуміють сам процес та механізм перетворень.

Вчення про поступ не заперечує розвиток організмів, нових соціальних форм, наприклад, враховуються сучасні постмодерністські концепції «констеляції», «перефрази», «різми», «критичного раціоналізму» тощо, які теж пропонують своєрідні аспекти процесу перетворень. Також ураховується статистично-математична форма показників, але поступ визначає пріоритетність поліфонії начал, можливість їх взаємозв'язку в системі перетворень, враховує функціонування та вплив квантово-енергетичних процесів, тому головними стають такі принципи як раціональність, волевиявлення, ставлення до свободи інтелектуальної праці представників нації, індивідуальна або колективна ініціатива самого народу в системі економічно-господарських

відносинах. Філософія поступу має суттєве значення тим, що є методологією позитивного зібрання національного розмаїтого і розпорошеного у таке творче ціле, що створює своє особливе буття. Тому серед невизначеності сучасного економічного світу, господарських ринкових подій та змін вона спирається, у першу чергу, на свободу волі людини. Створенням вчення про поступ українська соціальна філософія набуває риси відносної завершеності. Це вчення розробляє вчення про людину і пізнання, про начала і структуру світу, котрі утворюють засади кожної національної філософії. Тлумачення перемін як поступу загалом відповідає характеру антропоцентризму української філософії та її системі архетипів.

Зрозуміло, що теоретико-економічні наукові дослідження та практичне вирішення зазначених проблем для України є не тільки актуальним в умовах світових перетворень глобального характеру, а й потребує подальшої розробки на засадах національної соціально-філософської методології. Тому виникає необхідність використання всіх запропонованих теоретичних позицій в структурі господарських світових трансформацій в максимально короткий термін, інакше в сучасній системі часового економічного виміру вони втрачають сенс.

Список літератури

1. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть : Досвід соціально-філософського аналізу / В.П. Андрущенко. – К. : ТОВ «Атлант ЮемСі», 2005. – 498 с.
2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. / Фернан Бродель // Структура повсякденності : можливе і неможливе ; [пер. з фр. Г. Філіпчук]. – Т. 1. – К. : Основи, 1995. – 543 с.
3. Дротянко Л.Г. Соціальні трансформації мовленнєвої культури в інформаційну еру / Л.Г. Дротянко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: 36. наукових праць. – 2014. – №1 (19). – С. 8-11.
4. Изборник Святослава 1073 года. Факсимильное издание. – М. : "Книга", 1983. – Арк. 228.
5. Туган-Барановський М. Подчиняется ли история общества законам развития / М. Туган-Барановский // Новые идеи в экономике. – СПб., 1914. – Сб. 5. – 158 с.
6. Шевченко В.І. Дружба з мудрістю або ключові проблеми української філософії. Теоретико-методологічний коментар до курсу філософії ВНЗ / В.І. Шевченко. – К. : Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. – IV, 244 с.
7. Шевченко В.І. Нарис філософської думки Чернігово-Сіверщини (XI – початок XVII ст.) / В.І. Шевченко. – К. : Стило, 1999. – 93 с.
8. Юркевич П. Вибране / П. Юркевич : упоряд. А.Г. Тихолаз ; [пер. з рос. В.П. Недашковського]. – К. : Абрис, 1993. – 397 с.

Э.Н. Герасимова

ТРАЕКТОРИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ В СОВРЕМЕННОЙ КОНЦЕПЦИИ ОБЩЕСТВЕННЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ

В публикации осуществляется попытка концептуализации теории общественных преобразований в контексте современных трансформаций в социально-экономической сфере.

Ключевые слова: социально-экономические трансформации, теория общественных преобразований, человек, технологический детерминизм.

E. Gerasymova

TRAJECTORY OF SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATIONS IN THE CONTEMPORARY CONCEPT OF SOCIAL CHANGES

The proposed paper attempts to conceptualize the theory of social transformation in the context of contemporary changes in the social and economic sphere.

Keywords: social and economic transformations, theory of social transformation, man, technological determinism.